

Український регіоналізм як стан культурно- політичної поляризованості

Антоніна Колодій

Регіональна проблематика дуже популярна в сучасному світі. Регіон як історично сформована територіальна одиниця з певними природними, економічними, культурними особливостями, з наявною (хоч і не обов'язково розвиненою) регіональною ідентичністю населення може мати внутрішньонаціональні або транснаціональні кордони, відігравати інтеграційну або дезінтеграційну роль, бути втіленням принципів субсидіарності і децентралізації управління або використовуватись сепаратистами для розколу країни. Відповідно й регіоналізм як обґрунтування й реалізація цих суперечливих функцій регіону має розглядатися як амбівалентне явище, зміст якого змінюється залежно від місця і часу.

Визнаючи, що Україна потребує опрацювання і застосування європейських концепцій регіону, регіоналізму та регіоналізації як засобів децентралізації та підвищення ефективності врядування¹, зазначимо, що об'єктом пропонованої статті є інший вид (чи радше – інше поняття) регіоналізму. В ній розглядатиметься регіоналізм як така подільність території країни на частини, яка за даних конкретних умов стоїть на заваді формуванню єдиної політичної спільноти в межах державних кордонів і несе в собі певну загрозу суспільно-політичної дезінтеграції.

1. Дискусії довкола міфу про «дві України»

Україна – велика країна, територіальні частини якої мають неоднакову історичну спадщину, етнічні та етнографічні особливості, різняться культурними та політичними вподобаннями. Доки йдеться про побутову культуру – особливості кухні і народної вишивки, пісень, облаштування житла – культурний регіоналізм сприймається як багатство країни, яким варто пишатися. Коли ж мова заходить про відмінності в соціетальній культурі (соціальних і політичних цінностях, нормах і формах поведінки; мові, якою послуговуються в публічній діяльності; змісті освіти, особливо історичної; маскультури тощо), – виникають побоювання можливого роз'єднання, навіть розпаду країни. Прихильність окремих груп населення до відмінних ідеологій, різних політичних сил, протилежних зовнішньополітичних орієнтацій є нормою будь-якої демократичної країни, однак їх накладання на фактор регіону за певних умов здатний призвести до сегментації суспільства, з можливою непримиренністю в стосунках між політичними елітами, що представляють різні регіони, а відтак – до протистоянь і навіть до розколу країни. Стосовно України побоювання ці небезпідставні, хоч у деяких випадках, можливо й перебільшені. Дискусії про

них не вщухають з часу здобуття Україною незалежності в 1991 р.

Автори наукових і публіцистичних праць, обговорень на радіо і телебаченні та на сторінках Інтернет, ґрунтуючись на матеріалах численних соціологічних досліджень, визнають, що серед усіх ліній суспільно-політичного розмежування роль регіону в Україні є визначальною. Це означає, що українці і росіяни Донецька мають між собою більше спільного (у поглядах, поведінці, ставленні до суспільно важливих об'єктів), ніж українці Донецька та українці Львова. Те ж саме стосується й росіян. «Російськомовні українці Донецька, Києва й Ужгорода різняться між собою, – зазначає Я.Грицак. – У Києві вони розмовляють тією ж мовою, що й більшість у Донбасі, проте голосують, як галичани»². Водночас дослідники розходяться в оцінках характеру і глибини міжрегіональних відмінностей, мають різні погляди на те, як саме потрібно обговорювати цю проблематику. Найбільші суперечки виникають з приводу найпростішого, дихотомічного поділу України на Схід, уособленням якого є Донбас, і Захід, насамперед три області Галичини, та протиставлення їх як двох протилежних, з деяких питань – непримиренно налаштованих стосовно одна одної, частин України: зі своєю специфічною ідентичністю, зі своїм баченням минулого, сучасного і майбутнього держави.

У радикальному варіанті «чисті типи» східної та західної ідентичності в Україні можна описати приблизно так (дозволимо собі скористатися деякими термінологічними винаходами М.Рябчука³ та С.Грабовського⁴):

– східноукраїнська ідентичність – це: креольство у культурі (російська мова, включеність в інформаційний і маскультурний простір Росії) + компрадорський капітал в економіці (пов'язані

з Росією олігархічні клани) + інтеріоризація колишнього комуністичного режиму (советизація свідомості) + панування історичних міфів про «Русь – колиску трьох народів» та про «возз'єднання» України з Росією як акт історичної справедливості + сучасні міфи про те, що Донбас найуспішніше розвивається і «усіх годує» («донецьке чудо», за висловом Януковича), а також про праворадикальний націоналізм як сутність західноукраїнської ідентичності (советський міф про бандерівщину) + зовнішньополітична орієнтація на Росію, що для чверті населення краю переходить у бажання жити в спільній державі (втім, переважно, разом з рештою України, а не відокремлено);

– західноукраїнська ідентичність – це: вірність національній мові і традиції + паростки національного (але значною мірою також тіньового) капіталу, який ніяк не розвинеться, + неприйняття колишнього комуністичного режиму і сучасних лівих + панування міфу про споконвічну окремішність та боротьбу за національну незалежність України + ставлення до Донбасу та інших південно-східних областей як до української, але зрусифікованої території, якій «треба допомогти», а до Галичини як до опори українства в Україні + зовнішньополітична орієнтація на Європу.

Не заперечуючи цих відмінностей у принципі, поміркованіша частина учасників дискусій наголошує на потребі не підкреслювати, а навпаки – намагатися згладжувати, якщо не в дійсності, то бодай на словах, існуючі регіональні розбіжності, не спускати з повідка схильні до дезінтеграції суспільні сили, не прищорювати відцентрові тенденції. «Чи варто штовхати під руку?» – запитав в одній із своїх публікацій Я. Грицак львівських ініціаторів обговорення проблеми автономії Галичини⁵. Його

дискусії з М.Рябчуком про доречність формулювання «дві України» – в часописі «Критика» й поза ним – стали невід’ємною частиною сучасного українського дискурсу про етнонаціональні й регіональні ідентичності⁶.

Директор Центру соціальних та політичних досліджень «Соціс» Н.Погоріла також виступає проти повсякчасного звернення науковців до протиставлення Сходу й Заходу України – прийому, на її погляд, стереотипного і непродуктивного водночас. Таке протиставлення, за словами п. Погорілої, «здебільшого закінчується суперечками про те, хто кращий, прогресивніший, демократичніший – Схід чи Захід», нав’язуванням «політично лояльним щодо української держави російськомовним українцям та росіянам Східної України» етнолінгвістичної домінанти української ідентичності, яка є для них неприйнятною, а відтак – до посилення протистояння⁷.

До опонентів вказаної дихотомії приєднується молодий дослідник Ю.Таран, який звертає увагу на те, що міф про дві України, який досить часто свідомо використовується політиками для розпалювання внутрішньонаціональних конфліктів, «надзвичайно негативно відображається на процесі формування української нації». Він закликає «заповнити символічний простір позитивними орієнтирами, які б зняли напруження між різними культурними і соціальними групами населення»⁸.

У моєму житті також був епізод, коли вперше почувши про «дві України», я обурилася таким формулюванням. Це сталося у Браунському університеті (США) 1994 року, де з доповіддю про «дві України» у зв’язку з результатами президентських виборів виступив тепершній завідувач кафедри українознавства в університеті Отави (Канада), а тоді молодий науковець-стажист Д.Арель. З того часу багато чого змінилося і

тодішню свою реакцію я б тепер самокритично оцінила як не зовсім відповідну. Проте на той час для неї були вагомі причини. Позиції молоді України були ще нестійкими, а її імідж на Заході, у тому числі й у наукових колах, часто базувався на стереотипах, сформованих з участю російських аналітиків і пропагандистів. Того року телеглядачам США було показано фільм «The ugly face of freedom», у якому ефектно відзнята хода хлопців з УНА-УНСО з факелами видавалась за засилля в Україні радикальних націоналістичних течій профашистського типу; журнал «Foreign Policy» опублікував статтю Ю.Румера про ймовірність повернення України в лоно Росії; «Economist» висловив сумніви щодо життєздатності молоді держави у статті «Україна: Народження і можлива смерть країни». Отже, протистояти цьому «катастрофізму» в подачі відомостей про Україну було природним на той час бажанням.

Сьогодні становище України змінилося, як змінилася й наша пострадянська свідомість. Поступово ми звикаємо до того, що шокуючі заголовки в періодичних виданнях не завжди пов’язані з політичними провокаціями та що існують провокації науково-публіцистичні, мета яких привернути увагу до книги та/або до проблеми. Однак, маємо визнати, що не всі провокації однаково безневинні в політичному плані. Є теми, жартувати з якими небезпечно. І до таких сьогодні, як і дванадцять років тому, належать питання про «дві України», про розкол України, або – відповідно до нових віянь – про Україну як можливий варіант «невдалої держави» («failed state»)⁹. Ці питання усе ще вимагають від авторів (принаймні тих, хто бажає добра Україні) виваженості і політичної коректності.

Політоретність, на мій погляд, має виявлятися у зваженому, продуманому аналізі відмінностей, що існують між

регіонами – без образ і навішування ярликів, але в жодному разі – *не у відмові від показу наявної глибини розбіжностей* у політичних, мовно-культурних, соціально-політичних чи навіть морально-етичних характеристиках населення різних областей України. Те, що в Україні існує регіоналізм як фактор поки що нерозв'язаних міжрегіональних суперечностей, які загострюються внаслідок політичних спекуляцій, не означає, що задля уникнення цих загострень ми повинні утримуватись від аналізу відмінностей чи ідеологізувати картину «в ім'я єдності». Про глибину суперечностей треба коректно й аргументовано сперечатися саме задля того, щоб їх подолати.

Виникнення і стійке застосування образного вислову «дві України» (спочатку зарубіжними, а потім і українськими аналітиками) пов'язане, на мій погляд, з кількома причинами. Першою з них є наявність в Україні суцільних масивів стійкого накладання регіону (місця проживання респондентів, виборців, громадян і т. д.), їхніх політичних симпатій, що виявляються під час голосувань на виборах, та мовної практики, досліджуваної соціологами. В цьому накладанні приховані потенційні передумови протистоянь, які підсилюються наявністю двох політично активних центрів «притягування» – Галичини й Донбасу, що витворює ситуацію культурно-політичної поляризованості українського суспільства. Друга причина – це вплив ідеї С.Гантінгтона про проходження лінії цивілізаційного розламу між західною (католицько-протестантською) та східною (візантійсько-православною) культурами по території України. «Україна поділена між уніатським націоналістичним україномовним заходом і православним російськомовним сходом», – пише Гантінгтон. «...Це розділена країна з двома відмінними

культурами»¹⁰. Ставлячи питання про сценарії можливого розвитку подій у майбутньому, Гантінгтон називає як найбільш імовірний такий: «Україна залишиться об'єднаною, залишиться поділеною, залишиться незалежною і загалом – тісно кооперованою з Росією»¹¹. З часу висловлення цього передбачення минуло вже 9 років, і не виключено, що сьогодні думка вченого могла би бути дещо іншою. Третім, менш важливим і прогресивно спадаючим за своїм значенням чинником, поки що залишається вплив російської імперської ідеології на колишніх західних советологів, велика частина яких нині перекаваліфікувалась в українознавців, однак послуговується переважно російськими джерелами. Останнє стосується й частини українських дослідників, які не спромоглися чи не побажали вийти з поля радянсько-російської суспільної науки з її упередженнями і стереотипами.

Отже, чи є таке явище як «дві України» і чи належить кожен, хто дає ствердну відповідь на це запитання, до свідомих або несвідомих ворогів єдності української нації та держави? Розділимо це питання на частини. Суть суперечок щодо регіонального поділу України зводиться, по-суті, до з'ясування таких проблем: адекватного *окреслення меж регіонів на карті*, обґрунтованого визначення *характеру та міри розбіжностей* між ними, а також досягнення згоди щодо лексики, яку ми вживаємо і яку повинні були б вживати для їх опису.

2. Культурно-політична регіоналізація України

Фахівці з різних галузей науки, вивчаючи сучасний економічний, соціальний та політичний розвиток України, застосовують декілька варіантів регіоналізації. Однією з широко вживаних

соціологами та публіцистами є карта України, на якій виокремлено чотири великі регіони (карта 1). Нею послуговується, зокрема, КМІС. Близьким до цього варіанта є карта, на якій виділяють 5 регіонів, коли «великий Центр» ділять на Центр і Північ (карта 2) або на Центральний Захід і Центральний Схід. Якщо на додачу в окремий регіон виділяють Крим, то виникає поділ на 6 регіонів. Усі ці варіанти дають менш-більш конкретну картину регіональних особливостей, однак, нівелюючи чинник поляризації, вони ще не досягають того, щоб поділ набув типологізуючого змісту.

Чим більші регіони, тим значнішою є їхня гетерогенність. З цією тривіальною істиною знайомі більшість дослідників, що вивчають регіональні поділи в Україні. Керівник Українсько-канадського проекту «Розбудова демократії» (раніше «Демократична освіта») Д. Перлін у своєму аналізі опитування про поширення демократичних цінностей в Україні взагалі вказує на нечіткість (умовність) регіональних меж в Україні. Можна погодитись і з Н. Погорілою, яка пише, що якщо прагнути надати значення «усім відмінностям та варіаціям, то для аналізу навіть поділу на 26 регіонів-областей не буде забагато»¹². На жаль, така природа статистичних узагальнень: чимось завжди доводиться нехтувати. Що залишається доступним досліднику в подібній ситуації, так це підбирати можливості однорідніші складові за найбільш важливими для кожного дослідження параметрами. Думка ж про те, що неоднорідність західного регіону «становить особливу проблему для емпіричних досліджень», не витримує, на мій погляд, жодної критики. Такими є всі регіони України при поділі її території на 4–6 частин.

Практика показує, що тільки у випадку територіального поділу України на 11–12 регіонів усереднені дані по

регіону здатні відобразити особливості його складових, а не бути настільки ж «показовими», як середня температура тіла хворих в одній лікарняній палаті. У цьому автор статті переконалася, аналізуючи етнічні, мовні, національні та політичні орієнтації населення України за результатами опитування 2000 р., проведеного Центром «Соціс» на замовлення Фонду держмайна України (карта 3 та рис. 1)¹³. У цьому поділі найкраще враховано історичний чинник формування регіонів – вплив політико-правової культури тих держав, до яких входили в різний час окремі частини України, і до більшості регіонів (окрім Центрального, який тут ділиться на дві частини) можна застосувати старі історико-етнографічні назви, а саме:

1. *Полісся*: Житомирська, Київська, Чернігівська області (Північний);
2. *Поділля*: Вінницька, Хмельницька області (Центральний);
3. *Центр*: Кіровоградська, Полтавська, Черкаська області (Центральний);
4. *Волинь*: Волинська, Рівненська області (Північно-Західний);
5. *Слобожанщина*: Сумська, Харківська області (Північно-Східний);
6. *Причорномор'я*: Одеська, Миколаївська, Херсонська області (Південний);
7. *Нижнє Подніпров'я*: Дніпропетровська, Запорізька області (Дніпровський; Південно-Східний);
8. *Донбас*: Донецька, Луганська області (Східний);
9. *Галичина*: Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська області (Західний);
10. *Закарпаття та Буковина*: відповідно – Закарпатська й Чернівецька області (Південно-Західний);
11. *Місто Київ*;
12. *Автономна республіка Крим*.

Недоліком цього способу регіоналізації є лиш те, що він дає надмірно

подрібнену картину. Але з цим доводиться миритися, якщо хочемо подолати недоліки, що випливають з інших способів розмежування регіонів. При виділенні 11–12 регіонів до мінімуму зводиться неоднорідність включених до кожного з них територіальних одиниць (областей, районів); їх об'єднуємо в регіон тому, що вони подібні, а не заради спрощення підрахунків. Крім того, недоліки дрібнішого поділу порівняно легко усуваються: маючи обриси усіх областей, конфігурацію регіонів можна при потребі підкоригувати відповідно до тих чи інших параметрів.

Найпростішим способом регіоналізації, як уже говорилося, є умовний, але на мій погляд, не беззмістовний поділ політико-культурної мапи України на дві частини: Схід та Захід. Його різновидом є історичний поділ території України на Лівобережжя і Правобережжя. Однією з методологічно невинуватих спроб його використання для аналізу сучасних політичних розмежувань була, на мій погляд, стаття М.І.Белецького і А.К.Толпиго в журналі «Поліс». Поділивши Україну на дві суто географічні частини, вони потім використали політичний індикатор (голосування на виборах 1994 р.) для «переведення в розряд» лівобережних тих південних областей з правого берега Дніпра, виборці яких у своїй більшості проголосували за Л.Кучму. Тобто, спочатку було заявлено, що Лівобережжя голосувало за «реформатора Кучму», а Правобережжя – за «націоналіста Кравчука», а потім ті області, які не втискувались у це прокрустове ложе, просто були зараховані, куди треба. Після такої «підгонки» областей під задані параметри, дві частини України відбивали поляризовані суспільно-політичні погляди, що й треба було довести¹⁴. Навіть М.Рябчук, який найчастіше звертається до ідеї «двох Україн» у своїх публікаціях, незмінно

підкреслює, що цей образ метафоричний, що він є абстракцією, яка увиразнює поляризовану культурно-політичну дійсність України, але водночас і спрощує її. Львів і Донецьк є географічним уособленням цих «Україн», двома полюсами, один з яких «є символом України української та європейської, проатлантичної, зорієнтованої на ЄС і НАТО», а другий «символізує Україну советську і євразійську, націлену на «східнослов'янський союз», на розвиток шляхом лукашенківської Білорусі...». Поміж ними, каже М.Рябчук, є зона невизначеності, – «величезний простір, заселений людністю з доволі аморфною політичною та національною свідомістю», від самовизначення якої (людності) залежатиме майбутнє України¹⁵.

Тож має рацію, хоч і не відкриває нічого нового, Н.Погоріла, коли говорить, що дихотомічна картина України не відображає культурно-політичних особливостей центру, яким у даному разі виступає увесь масив територій поміж крайніми полюсами Сходу і Заходу. Ця картина так само не містить інформації про рухомість кордону політичних культур та політичних лояльностей. Поза нею залишається увесь спектр соціально-економічних, географічних, етнічних і етнографічних, мовно-культурних та інших відмінностей між численними дрібнішими історично та географічно визначеними частинами України.

Чи є тоді сенс застосовувати таку схему для аналізу регіональних відмінностей в Україні? На мій погляд, є, і визначається він потребою адекватного опису *поляризованої системи*, якою поки що насправді є українське суспільство. Основою системної поляризації можуть бути різні чинники. Наприклад, партійна поляризація в Європі сформувалася на основі ідеологічного розшарування політичних еліт та електорату на

прихильників «лівої» і «правої» ідеології та політики. В Україні однією з осей поляризації є регіональні культурно-політичні відмінності. Іншою можна вважати соціально-класове розшарування та пов'язані з ним ідеологічні протилежності. Втім, останні в Україні стираються в міру втрати комуністичною ідеологією своїх прихильників. Що ж стосується перших, то тенденції їх розвитку неоднозначні. Найбільшою мірою вони проявляються під час виборчих кампаній. Якщо ж говорити в загальному, то можна констатувати, що вони якщо й не поглиблюються, то в усякому разі залишаються дуже стійкими.

Зверну увагу на важливість розрізнення поляризованості як факту, як певної даності, яка могла виникнути на основі процесів поляризації на попередніх етапах історії, та сучасних тенденцій до поляризації або навпаки – до інтеграції, які потрібно досліджувати, щоб правильно будувати політику. По аналогії тут доречно згадати теорію К.Маркса, який досліджував вертикально поляризоване суспільство. Помилка його як прогнозиста полягала в тому, що, спостерігаючи та описуючи факт класової дихотомії в ранньому капіталістичному суспільстві, він не зумів розгледіти (або вгадати) зміну відцентрових тенденцій, які підсилювали крайні політичні позиції – антагонізм робітників і буржуазії, на доцентрові – утворення широкого середнього класу та припинення процесу пролетаризації робітників. Так само можна помилитися й щодо перспектив регіональних розмежувань, якщо наявну поляризованість ототожнити з процесом поляризації (розмиванням центристських в регіональному, політико-культурному сенсі) сил поміж двома полюсами.

Вивчення тенденцій – дуже тонка річ. Саме на їх дослідження була спрямована серія періодично повторюваних

опитувань, що проводяться під егідою Інституту історичних досліджень ЛНУ ім. Франка (директором якого є Я.Грицак). Їх мета – порівняльний аналіз політичної культури та ідентичності жителів Львова і Донецька упродовж 1994–2004 рр. Результати були в деяких аспектах дещо несподівані¹⁶. Вони, по-перше, показали, що на сході України, зокрема в м. Донецьку, дуже значний відсоток людей ідентифікують себе не як українці, росіяни, або представники іншої етнічної чи національної спільноти, а як «советські люди». У 1994 р. советських у Донецьку було 55,6%, тоді як у Львові – 7,4%. Згодом, внаслідок легітимізації незалежної української держави, їх відсоток різко впав – до 21,5% в 1999 р. і 9,9% у 2004 у Донецьку та відповідно до 4,1 і 2,3% у Львові. За даними іншого, незалежного соціологічного обстеження, проведеного центром «Соціс» у 2000 р. загальноукраїнський відсоток советських становив близько 13, з коливаннями від 28% у Криму до 2% у Галичині¹⁷.

Про що говорять ці дані? *По-перше*, – про успіхи комуністичної політики денационалізації і творення « нової історичної спільноти – советського народу ». Із зрозумілих причин таку політику найлегше було запроваджувати в регіонах на зразок Донбасу – суперіндустріалізованих, пролетаризованих, із змішаним в етнічному відношенні населенням, яке не відчувало своєї закоріненості в певній культурі та завжди було готове співати « мой адрес Советский Союз ». Загалом, ці дані підтвердили думку М.Рябчука про специфіку Донеччини як справді « советизованого » регіону.

По-друге, глибше вивчення советської ідентичності в Донецьку спростувало поширені до того уявлення, що люди з денационалізованою свідомістю (яка за термінологією Е.Вілсона та Т.Кузьо – маргінальна, амбівалентна, непослідовна,

така, що коливається між російською і українською ідентичністю) начебто послужили своєрідним буфером у стосунках українців та росіян, не давши розгорітися полум'ю сепаратизму в Україні. На думку Т.Кузьо, у період розпаду СРСР і пізніше тут не сталося гострих міжетнічних конфліктів тому, що російськомовне населення сходу та півдня України – це переважно люди «з множинною ідентичністю». Разом з розмитістю, несформованістю російської національної ідентичності загалом (через те, що Росія ніколи не існувала як національна держава), це, на його думку, гасило російський націоналізм і сепаратизм¹⁸. Дослідження ЦІД ЛНУ, про яке тут ідеться, показало, що такі припущення не відповідають дійсності. «Советські» не менш, а більш антиукраїнськи настроєні, ніж групи з іншою національною ідентифікацією¹⁹. І було б дивно, якби це було не так.

Несформованість російської національної ідентичності на теренах колишнього СРСР не можна уявляти як якийсь вакуум. Місце цієї ідентичності було заповнено стійким, як виявилось, її сурогатом – російсько-радянською імперською ідентичністю, різновидом якої і була зафіксована українськими соціологами советська ідентичність у Донбасі. Можна припустити, що її носії – це люди з такими атрибутами імперської свідомості радянського зразка, як нетерпимість до всього національного (яке завжди подавалось як націоналістичне); як манія державної величі; як ворожа налаштованість до Заходу та інше. Очевидно, що не всі, хто в 1994 р. відніс себе до советських, поділяв усі ці стереотипи. І ті, хто не поділяв, порівняно швидко переорієнтувалися на українську національну ідентичність. Найбільш стійкі, однак, залишилися зі своїми цінностями і уявленнями або перетворилися просто в «донецьких» (частка яких

у 2004 р. значно зросла) – зі своєю власною гордістю і згуртованістю.

Політична практика підтверджує те ж саме: найбільшими сепаратистами у новоутворених на теренах колишнього СРСР державах були якраз носії советської ідентичності. Маємо два виразні приклади: у Придністров'ї домінування «радянських» закінчилося проголошенням відокремлення від Молдови. Сепаратизм у Криму був погашений, але він мав найбільш організовані форми з усіх подібних рухів в Україні. А саме в Криму – найбільший відсоток «радянських». Під час помаранчевої революції на прикладі спроби утворення Південносхідної української республіки в Северодонецьку ми знову побачили, як легко в регіонах з розмитою національною ідентичністю «запалити» полум'я сепаратизму з іскри політичної незгоди з політичною позицією Києва та національно свідомої частини України.

По-третє, важливим результатом аналізованого дослідження було виявлення тенденції до різкого зменшення советської самоідентифікації і переходу до сприйняття українського громадянства та/чи українського походження як основи національної самоідентифікації у другій половині 90-х років. Швидко зростання вагомості української ідентичності у період 1994–1999 рр., яка втім так ніколи й не вийшла на перше місце в ієрархії ідентичностей населення Донбасу, створило ілюзію швидкої українізації Донецька і, як мені видається, спонукало Я.Грицака виступити в ролі переконаного опонента ідеї поляризованої України. Проте, в наступний період, за його ж визнанням, цей процес призупинився. «На стадії 1999–2004 років маємо щось на кшталт «відходу»²⁰. А після помаранчевої революції усі соціологічні дослідження показують посилення відчуження і загострення протистоянь між Сходом і Заходом України.

По-четверте, дослідження показало глибокі відмінності у структурі ідентичностей донеччан і львів'ян. Найбільш релевантною і стійкою у Донецьку упродовж досліджуваного періоду була регіональна (місцева) донецька ідентичність. Найвищого рівня вона сягнула у 2004 р., що засвідчує поси-

лення регіональних розмежувань у зв'язку з протиборством під час президентських виборів. У Львові увесь час домінувала українська національна ідентичність. Крім того, ієрархія ідентичностей львів'ян упродовж усього досліджуваного періоду практично не мінчалась (табл. 1.)

Таблиця 1

Динаміка найбільш релевантних групових ідентичностей у Донецьку та Львові (1994–2004)

1994	1999	2004
Донецьк		
Донеччанин/ка (55,6)	Донеччанин/ка (54,9)	Донеччанин/ка (69,5)
Жінка (48,8)	Українець/ка (43,6)	Жінка (46,6)
Советський/а (40, 0)	Жінка (41,4)	Українець/ка (42,7)
Українець/ка (39,3)	Православний/а (35,1)	Чоловік (34,4)
Робітник/ця (36,6)	Чоловік (30,8)	Пенсіонер (29,3)
Львів		
Українець/ка (73,1)	Українець/ка (76,0)	Українець/ка (74,8)
Львів'янин/ка (69,6)	Львів'янин/ка (74,3)	Львів'янин/ка (71,3)
Жінка (46,0)	Жінка (45,3)	Жінка (43,2)
Греко-католик/чка (38, 4)	Греко-католик/чка (37,5)	Західняк/чка (36,9)
Західняк/чка (38,1)	Західняк/чка (37,3)	Греко-католик/чка (36,3)

Джерело: цитована праця.

Ось цей останній момент – стійке втримання першості, і навіть зростання ваги донецької регіональної ідентичності є *н'ятим важливим фактом*, який виявило це дослідження. Значення цього факту, як мені видається, було недооцінене Я. Грицаком, через що в його аналізі прозвучали занадто оптимістичні нотки щодо українськості Донбасу (їдеться про прирощення української ідентичності за рахунок советської). Насправді, ця новонароджена і з тієї причини, очевидно, крихка та рецесивна українська ідентичність, у моменти випробування, як наприклад під час вибор-

чої кампанії 2004 р., відходила на задній план, а наперед виступала ідея підтримки «своїх». Завдяки цьому поразка на президентських виборах не лише не послабила Партію регіонів, а й допомогла об'єднати навкруг неї усіх «донецьких». Переважання регіональної ідентичності в Донбасі, яка зіштовхнулася у період помаранчевої революції із загальноукраїнською національною ідентичністю, яку донеччани, очевидно також сприймають як вияв регіональної, але західної ідентичності, і призвело до посилення регіонального поділу у політиці. Чи послабились від цього тенденції, що дають

надію на творення єдиної політичної нації в Україні, включно зі Східним регіоном, стане зрозумілим після того, як остаточно уляжуться післяреволюційні пристрасті і запрацює так чи інакше реформована політична система та стануть усталеними механізми творення коаліційних урядів.

3. Виборчі кампанії і регіональні розмежування в Україні

Природно, що регіональні відмінності стають найбільш очевидними під час виборчих кампаній, коли політичні сили, насамперед ті, що вважають себе «радикальними економістами» (вислів В.Януковича) в тому розумінні, що визнають лише економічні інтереси і з байдужістю ставляться до «ідеалістичних» проблем націєтворення та соборності, використовують регіоналізм як знаряддя у боротьбі за виборця. Спекуляції на мовну тему, тему подвійного громадянства, об'єднання з Росією та Білоруссю досягають апогею під час виборів, щоб знову перетворитися на неперіоритетні питання української політики у міжвиборчий період. Ці спекуляції шкодять політичному розвитку України, але не вони є причиною існування самого поділу.

Збереження політико-культурних розмежувань, брак патріотизму та громадянського націоналізму, повільне творення політичної спільноти залежить не стільки від злих намірів політиків, що борються за владу, скільки від відсутності політики, яку вони мали б здійснювати, перебуваючи при владі: політики, спрямованої на осучаснення структури виробництва, створення єдиного інформаційного простору, проведення реальної децентралізації тощо. Тим більше марними виглядають сподівання на те, що справі можна зарадити, уникаючи обговорення глибини регіональних поділів. Навпаки, без визнання

глибини та докладного вивчення усіх аспектів українського регіоналізму, у тому числі й такої його риси, як поляризованість політико-культурних орієнтацій, навряд чи можна буде побудувати систему заходів, спрямованих на зменшення чи нейтралізацію його негативних наслідків.

Які ж тенденції можна виявити, скориставшись картами голосувань на президентських і парламентських виборах з 1991 по 2006 рр. (див. карти 4–7)?

На виборах президента 1991 р. (карта 4) бачимо, що три галицькі області – Івано-Франківська, Львівська й Тернопільська, де більшість голосів здобув В.Чорновіл, були своєрідним острівцем національно-демократичних орієнтацій в ідеологічно на той час недиференційованому, але такому, що з різних міркувань підтримало проголошення незалежності, політичному просторі України. У цей час Галичина і її інтелектуальний центр – м. Львів, що дістав назву (перенесену в сучасність ще з початку ХХ ст.) «українського П'ємонту», йшли попереду у схваленні й політичній підтримці політичних і соціально-економічних реформ. У Галичині перебував центр не тільки національних, але й антикомуністичних, антитоталітарних рухів того періоду. Традиції громадського життя, що виникли спочатку в польському, а пізніше – в австрійському Львові тут не були забуті – як завдяки інтелектуальній праці письменників і митців, що зберігали духовні традиції українства навіть у часи тоталітаризму, так і завдяки тому, що живі були ще покоління людей, вихованих у патріотичному і часто антикомуністичному дусі. Як писав О.Гарань, у період утворення Руху «ситуація в західних областях України за багатьма параметрами нагадувала прибалтійську...»²¹. Соціальна база на-

ціонально-демократичних та патріотичних рухів на заході країни була незрівнянно ширшою, ніж на півдні та сході і тут легше було об'єднати людей навкруг таких вимог, як державність української мови, відновлення національної символіки, незалежність України, відновлення її європейськості тощо.

Про особливість галицького типу української ідентичності Тарас Возняк говорить так: «Ми є українцями, але українцями-галичанами. Так само є українці-закарпатці, українці-слобожанці. Ризикну продовжити: українці-євреї, українці-росіяни». Галичани «розвивалися у тісному контакті з центрально-європейським культурним колом. Галичина пройшла всі культурні епохи, в неї нема обірваного шматка історії – як у Росії, приміром, де не було ніколи Відродження та бароко. Для Галичини весна народів 1848-го – це наша революція, і самоусвідомлення українців-галичан почалося саме відтоді, як і самоусвідомлення німців, угорців. Тобто Галичина має інші вихідні засади формування своєї ідентичності. Тут нема ніякого закиду комусь. Так склалося»²². Як уже згадувалось, дослідження ієрархії ідентичностей Львова і Донецька, проведене ЦІД ЛНУ ім. І.Франка, підтвердило найвищу релевантність української національної ідентичності львів'ян, так само як і її стійкість. Тобто, в Галичині люди справді об'єднувалися навколо української національної ідеї, яка на півдні та сході не спрацьовувала і десь наполовину спрацьовувала в Центрі. Тому вбачати в констатації цих фактів намагання ділити регіони на сорти, чи прагнення образити східні області, немає жодних підстав.

Під час парламентських виборів 1994 р. два політично найактивніші регіони – Галичина і Донбас – дали протилежно налаштований контингент депутатів. Ще більш вражаючим виявився

поділ виборців між двома кандидатами під час президентських виборів (карта 5). Карта голосувань за Л.Кучму майже стовідсотково збіглася з картою розселення російськомовного населення України і сферою політико-ідеологічного впливу комуністів. Вималювалась чітка картина: червоний Схід і жовто-блакитний Захід, яка стала мало не хрестоматійним взірцем накладання етнокультурних (мова) та політичних (ідеологія) розмежувань, що ведуть до поляризації і можливого розколу суспільства²³. Ідеологічні розбіжності цього зразка зберігалися фактично до 2000 р., доки не відбулась частково природна еволюція, а частково – примусове переключення виборців з прокомуністичних орієнтацій на «партію влади», уособленням якої у 2002 р. став блок «За Єдину Україну» (лише в Донецькій області ця партія здобула тоді більшість голосів при голосуванні за партійними списками) (карта 9).

Результати президентських виборів 2004 р., супроводжуваних революцією, у порівнянні з виборами 1994 р. засвідчують значне просування на південь і схід лінії, яка відмежовує прихильників політичних сил, що виступали за поглиблення ліберально-економічних реформ, захист національних цінностей та інтересів, за інтеграцію в Європу від сил, що стали на бік кланово-олігархічного, напівавторитарного режиму Л.Кучми, що вимушено зробив ставку на представника «донецьких», а вірніше – на його стійкий (як і підтвердили наступні події) електорат (карта 6). На виборах 2004 р. ідеологічні розбіжності переросли в етичні та набули виразної прив'язаності до ідентичності. Революція і подальша політична боротьба між силами, що протистояли одна одній у листопаді-грудні 2004 р. посприяли увиразненню цього регіонального розмежування.

Найбільш релевантна на Півдні і Сході регіональна ідентичність, про яку йшлося вище, спричинилася до згуртування прихильників В.Януковича навколо невливової раніше Партії регіонів і на парламентських виборах 2006 р., а також до закріплення і навіть поглиблення розколу країни між Сходом/Півднем і Заходом/Центром у той же самий спосіб, як вони окреслились у період помаранчевої революції. Сфера поширення піддатливої методам авторитарного впливу советизованої і проросійськи орієнтованої, місцевої (не національної) самосвідомості збереглася на тому ж рівні, тоді як сфера впливу національно орієнтованих сил поділилася на дві частини – прихильників В.Ющенка та прихильників Ю.Тимошенко (карта 7).

Представлена на картах зміна політичних уподобань виборців вказує на те, що по суті основним питанням, яке ділить Україну на Схід і Захід, робить її поляризованим суспільством, є *національна ідея*. Непрямо це підтверджують результати другого туру президентських виборів 1999 р. (карта 8): відсутність серед двох основних конкурентів носія національної ідеї привела до зникнення поділу України на дві частини. Сфера впливу лівих, що проголосували за П.Симоненка, прийшла переважно на центральні області, більшість населення яких має сформовану національну ідентичність, що й забезпечило перехід його значної частини на бік «Нашої України» у 2002, 2004 рр. та на бік Блоку Юлії Тимошенко – у 2006 р. Дещо змішаною є й картина результатів виборів за партійними списками 2002 р. (карта 9); вона відображає початок кінця домінування червоного кольору в південних та східних областях України, результатом чого стало одержання КПУ лише 3,5% голосів на виборах 2006 р.

Найвищою точкою процесу наростання впливу політичних сил і лідерів, що так чи інакше уособлювали національні цінності, було громадянське єднання учасників Майдану. Незважаючи на відмінності свого соціального статусу, етнічного походження, мови, якою звикли розмовляти, регіону, з якого приїхали, вони готові були діяти як єдина нація. Саме у період помаранчевої революції цей термін спонтанно набув політичного, громадянського змісту. Нація постала у процесі та внаслідок участі народу у масовій громадянській, патріотичній і демократичній акції, що продемонструвала дуже високий рівень толерантності та порозуміння. Майдан «уявив» українську націю як полікультурну громаду із спільною українською політичною ідентичністю, яка може і мусить відстояти своє прагнення правди і свободи.

«Одна з принципових відмінностей теперішньої революції [2004 р.] – зазначав М.Рябчук, – від незакінченої 1991 р., що тоді це була боротьба українців і для українців, ішлося насамперед про емансипацію від Москви, національно-визвольний рух. Сьогодні все суттєво змінилося: близько 20% росіян голосувало за Ющенка, ...п'ята частина не сприйняла брудної пропаганди, котра демонізувала Ющенка як націоналіста, фашиста, бандерівця. Таке важко уявити у справді етнічно поділеному суспільстві»²⁴. Не можна не визнати справедливості цих слів, оскільки в них ідеться про *міжетнічну єдність*. Однак більшість дослідників, у тому числі й сам М.Рябчук, стверджують, що головна лінія розмежувань в Україні – не етнічність, а регіон. А роль регіонів і в революції, і в процесах національної консолідації була не тільки не однакою, а й протилежно спрямована.

Більшість жителів східних областей, особливо Донбасу, відіграли роль кон-

сервативної сили, свого роду – української «Вандеї», яка виступила за збереження статус кво через обрання свого земляка на найвищий пост у державі. Більше того, в м. Северодонецьку відбулось зібрання найбільш затятих контрреволюціонерів, які спробували довести, що такого явища як українська політична нація немає і що в майбутньому на шляху свого утвердження вона зіткнеться із значними труднощами. Отже, помаранчева революція, як і будь-яка інша, була не лише спалахом енергії і піднесенням духу тих, хто боровся за правду і свободу, а ще подією, що поглибила розкол суспільства в регіональному вимірі. Тому не дивно, що після революційних подій листопада – грудня 2004 р. соціологи знову в один голос заговорили про те, наскільки *регіон* є сильним диференціюючим чинником в Україні і наскільки важливим є пошук стрижня для об'єднання населення різних регіонів у єдину політичну спільноту.

Завданням нашої статті не є аналіз матеріалів соціологічних опитувань після революційного періоду. Проте маємо констатувати: помаранчева революція, яка зупинила наступ авторитаризму та відновила демократичні перспективи для України, мала неоднозначний вплив на процес національної консолідації. По лінії міжетнічній і міжкласовій, в середовищі більш освіченої та демократичнішої частини народу, зросло усвідомлення спільності долі та прагнення до облаштування держави на власний огляд. По лінії владно-олігархічній, особливо в закритому і найбільш обтяженому спадщиною комуністичного минулого регіоні, було зроблено спробу (від якої, щоправда, її ініціатори незабаром почали усіяко відхрещуватись) розколоти країну, не допустити єднання суспільства на засадах права, моралі і демократії. Регіональні відмінності переросли в проти-

стояння, що набуло ознак політичного розколу.

4. Чи є підстави говорити про різнотипність політичної культури регіонів України?

За даними більшості соціологічних досліджень відмінності в економічних поглядах між регіонами – ледь помітні, політичні – значно виразніші, а погляди з питань розвитку української нації та зовнішньополітичних орієнтацій просто є полярними. Загалом, має місце територіальне накладання таких чинників:

- наявність або відсутність історичного досвіду громадянської активності у межах правової держави (традиції громадянського суспільства);
- ставлення до колишнього комуністичного режиму (рівень його інтеріоризації та легітимності тепер уже в історичній пам'яті людей);
- політико-ідеологічні орієнтації (значною мірою пов'язані з попередньо названим чинником, а також із структурою виробництва та власності, і відповідною до них соціальною структурою);
- ставлення до державної незалежності України (та, відповідно, до розпаду СРСР);
- рівень пріоритетності національної ідеї;
- спосіб етно/соціально/національної самоідентифікації;
- ставлення до заголовної етнічної нації – українців та української мови і культури, оцінка їх ролі у суспільно-політичних процесах, зокрема, у процесі загальнонаціональної політичної консолідації;
- зовнішньополітичні орієнтації.

Отже, поляризованість України виявляється насамперед в різних системах політичних цінностей, які у свою чергу є ознаками політичного режиму. Чи можемо ми трактувати ці відмінності як прояви *різнотипної політичної культури*?

Так само, як деякі американські дослідники, Н.Погоріла вважає, що ні²⁵. Покликаючись на праці Г.Алмонда і С.Верби, а також інших західних теоретиків політичної культури, вони використовують такі індикатори політичної культури як політична участь, політична компетентність (відчуття власної політичної уповноваженості чи спроможності), довіра та задоволеність існуючим станом речей – показники, за якими глибокої прірви між Сходом і Заходом України начебто немає. А ідеологічні орієнтації, пише Н.Погоріла, це не той показник, який потрібно брати до уваги при визначенні типу політичної культури. Однак річ у тому, що нібито запозичений у Алмонда і Верби теоретичний інструментарій, за допомогою якого авторка здійснює перевірку тверджень про протилежність політичної культури західних і східних областей України, є, на жаль, дуже спрощеним і далеким від джерела. Це стосується як визначення суті громадянської культури та її складових, так і використання цих понять для аналізу міжрегіональних відмінностей в Україні. Вивчення громадянської участі та компетентності (таблиці 2 і 3 у статті Н.Погорілої), з яких робляться висновки про відсутність глибоких відмінностей між Сходом і Заходом, зведено до зіставлення кількісних показників участі у виборах та обізнаності громадян щодо імен певних політичних лідерів. Поза увагою залишилось найголовніше: мотивації, ціннісні орієнтири та рівень громадянської зрілості жителів Сходу і Заходу країни.

В роботах Алмонда і Верби кількісне вимірювання рис політичної культури також займає значне місце, однак воно підпорядковане дослідженню різного ступеня *розвиненості і стійкості* загальнодемократичних національних культур. До цього завдання відповідним чином була дібрана методика дослідження

та поняттєвий апарат. Алмонд і Верба не обмежилися кількісними показниками участі у виборчих кампаніях або навіть акціях протесту, а зайнялися вивченням форм участі, характерних для тих чи інших ситуацій у тих чи інших країнах. Активна участь – це ще не все; вона буває різною і за мотивами, і за формою здійснення. Є велика різниця між участю, за якої громадяни шукають собі однодумців з того чи іншого питання, щоб спільно його розв'язати або щоб разом вплинути на структури влади: спочатку на місцеві, а вже потім, можливо, й на центральні (цей тип поведінки найбільш властивий, за Алмондом і Вербою, для громадян США), та участю, за якої громадяни поодиночки чи колективно, але зі знанням справи, звертаються по допомогу до місцевого чиновника (як в Англії) або ж, навпаки, – відразу пишуть листа президентові країни (як у Мексиці)²⁶.

Опрацьовуючи концепцію громадянської культури, Алмонд і Верба зробили наголос не на участі як такій, а на значенні потенційної участі та високої суб'єктивної компетентності. Для них *competence* – це громадянська спроможність. Суб'єктивна політична компетентність, як її розуміють політологи – це оцінка людьми своєї здатності впливати на політику й суспільні справи, це їхня впевненість у своїх політичних можливостях змінювати ситуацію у тих випадках, коли вони вважають за потрібне. Інші зарубіжні автори для позначення того ж явища замість компетентності вживають терміни *efficacy* (внутрішня і зовнішня), або *empowerment* (об'єктивна і суб'єктивна).

Останнє поняття зробили ключовим у своєму дослідженні відмінностей політичної культури в Україні американські соціологи Д.Лофлін і Д.Е.Белл²⁷, також пов'язавши відмінності в типі політичної культури з рівнем громадян-

ської участі та суб'єктивного відчуття громадянської уповноваженості (empowerment). Визначивши як мету «окреслити географічні варіації» цих показників в Україні, вони прийшли до висновку, що за рівнем політичної участі (під час виборчих кампаній) «географічна кластеризація» в Україні не є виразною, тобто регіональні показники є менш-більш рівномірні. Те ж саме стосується відчуття уповноваженості: найвищі показники за цим критерієм були в трьох галицьких областях та на Вінниччині, але і в Криму, Луганській та Донецькій областях вони також перевищували середні величини. Автори не знайшли серйозних потенційних розходжень у розвитку демократичної громадянської культури, які могли б стати на перешкоді формуванню єдиного громадянського суспільства і громадянського націоналізму в Україні. Втім вони зробили слушне застереження: «Припускати, що громадянський націоналізм поширюється в українській політиці на національному рівні, не означає визнати, що єдина громадянська культура об'єднує специфічні регіони країни – чи то на макрорівні Сходу і Заходу України, чи то на рівні областей». Воно деякою мірою пом'якшує помилку, якої автори припустилися, оцінюючи як низьку ймовірність політичного розколу в Україні за регіональною ознакою.

Такого роду помилки характерні, як бачимо, для дослідників, котрі намагаються судити про міжрегіональні відмінності в політичній культурі за *рівнем* політичної мобілізованості громадян, не беручи до уваги *тип* цієї мобілізованості та активності. А поза тим, є культури тоталітарна та клієнтелістська, обидві – учасницького типу, яких Алмонд і Верба взагалі не торкались у своєму дослідженні. Можна припустити, що саме активізм тоталітарного типу, як залишок усе ще советизованої свідомості донеччан, помножений на

олігархічний клієнтелізм, що утверджується в регіоні упродовж останнього десятиліття (коли зменшується советська, але зміцнюється донецька самоідентифікація), якраз і є серцевиною політичної культури виборців Донецька та області. Адже після всього, що там робилося на виборах 2002 р. (маю на увазі масові примусові вивезення людей автобусами для голосувань у потрібному місці та інші, менш вражаючі форми адміністративного тиску), виборці не тільки не почали протестувати разом з іншою частиною України, а й горою стали на захист «свого» кандидата і його партії у 2004 і 2006 рр.²⁸

Соціологічні дослідження в Україні завжди показували, що населенню різних регіонів України бракує спільних цінностей, єдиного погляду на історію як риси соцієтальної культури та що в масштабах країни ще не сформувалася громадянська національна ідентичність. Це означає, що ціннісні системи в Україні, на жаль, розділені регіонально. Виникає констеляція соцієтальної культури (до якої входить система цінностей + найуживаніша мова + політична ідеологія), зовнішньополітичних орієнтацій і регіональних ідентичностей, які в сукупності роблять образ регіону виразним, а відмінності між східним і західним регіонами достатньо глибокими, що дає підстави говорити про наявність поляризованого територіального поділу країни, який у періоди загострення політичної боротьби може переходити в розкол.

5. Узгодження лексики і визначення рамок термінів

У другому випуску «Агори» М. Шаповаленко розпочала розмову про розмежування, поділи, розколи у політичному житті України²⁹. Тема справді важлива, не лише в соціальному, а й в регіональному та етнокультурному вимірах, бо маємо впорядкувати лексику, якою

користуємося, коли описуємо регіональні відмінності та їх вплив на подальшу долю країни і не кидатися словами на зразок «розкол» чи «розлам». Не всякий поділ, який є наслідком (а також і синонімом) розмежування, веде до розколу, пов'язаного з певним відчуженням і протистоянням, і не всякий розкол веде до розпаду країни, який західні експерти вже неодноразово пророчили Україні.

Дискусія довкола регіональних проблем рясніє іменниками дієслівникового походження, над точним змістом яких, здається, мало хто задумується. Тому спробуємо тут подати їх у вигляді ієрархізованої структури термінів, зміст яких відображає поступове наростання напруги у відносинах частин (згори до низу) цілого – аж до загрози його повного розпаду.

Як бачимо, від наявності просто відмінностей до протистояння і розколу лежить чималий шлях – як логічний, так і політичний. В Україні відмінності та розмежування присутні і не скоро, а може й ніколи не відійдуть в історію. Наявний регіональний поділ має-таки, хоч як би нам не хотілося протилежного, поляризований характер. Та попри це, тільки в окремих випадках справа доходила до політичних протистоянь і раз або двічі – до розколу. Шкода, що під час кожної виборчої кампанії політичні сили, насамперед ті, яких не хвилюють анахронічні проблеми «соборності» та націєтворення, використовують регіоналізм як знаряддя у боротьбі за виборця. Спекуляції на мовну тему, тему подвійного громадянства, об'єднання з Росією

Таблиця 2

Словник для опису регіональних відмінностей

Термін	Приблизний зміст у застосуванні до регіоналізму
відмінності, різниця	– несхожість частин, кожна з яких має притаманні тільки їй ознаки, особливості
поділ, поділеність	– відносна стійкість відмінностей, завдяки чому виникає можливість провести уявні лінії поділу між несхожими частинами
розшарування, розмежування, гетерогенність, плюралізм	– додається вертикальний вимір несхожості (нерівність) та/або наявність певних соціальних меж між частинами
сегментованість	– різні види відмінностей та розмежувань взаємно накладаються і закріплюються інституціонально
протилежність, поляризованість	– очевидними є крайні полюси відмінностей; при тому може відбуватися як процес їх подальшої поляризації за рахунок проміжних позицій центру, так і протилежний до нього процес розмивання, затирання, нівелювання крайніх позицій
відчуженість, непримиренність, ворожість	– частини сприймають особливості одна одної як неприйнятні та/або шкідливі
протистояння, конфлікти, зіткнення	– відмінності розглядаються як життєво важливі і взаємно не узгоджувані водночас; вони зумовлюють непримиренну боротьбу пов'язаних з ними групових інтересів
розколотість, розкол	– лінії конфліктів і протистоянь закріплюються на тривалий час, у стосунках між частинами панує відчуженість або й ворожість
розвал	– ціле розпадається на відокремлені одна від одної частини, кожна з яких починає функціонувати самостійно

та Білоруссю досягають апогею під час виборів, щоб знову перетворитися на неперіоритетні питання української політики у міжвиборчий період. Ці спекуляції шкодять українській політиці в багатьох аспектах, але не вони є причиною існування самого поділу. Радше навпаки: поділеність використовують, бо вона є своєрідним «незадіяним» ресурсом, джерелом латентних суперечностей, які можна загострити або пригасити. Цей ресурс використовуватимуть доти, доки українські виборці його сприйматимуть.

Поділеність є історичною спадщиною, збереження якої залежить не стільки від злих намірів політиків, що борються за владу, скільки від *відсутності належної державної політики*, яка мала б здійснюватися під час їхнього перебування при владі: політики, спрямованої на осучаснення структури виробництва, створення єдиного інформаційного простору, проведення реальної децентралізації тощо. Тому сподіватись, що справі можна буде зарадити, уникаючи обговорення його глибини, щоб бува не збудити привид регіоналізму – марні. Однак, дискутуючи про наболіле, слід враховувати семантичні межі термінів та намагатися з їх допомогою осмислити логіку розвитку подій.

На додачу до таблиці 2, пропоную структурно-логічну схему, яка, на наш погляд, пояснює взаємозв'язок між різними станами неоднорідного, поділеного суспільства та приблизно визначити, який із них найбільше підходить для характеристики українського регіоналізму в різні моменти політичної історії країни після здобуття незалежності.

У лівій частині схеми маємо терміни, що означають нейтральні явища різноманітності та гетерогенності; у правій – наслідки, до яких вони можуть призвести за певного збігу обставин.

Поділ не дорівнює поляризованості, але вона є одним із його найменш сприятливих видів. Водночас поляризованість – це ще не розкол. Розкол стається, коли до протилежних позицій (культурних, соціальних, політичних) додається постановка протилежних цілей і завдань. У цьому аспекті ми можемо говорити про розкол між регіонами України з питання вступу до НАТО, але не щодо збереження української державності, не щодо політичного розколу взагалі. Принаймні, ми не можемо цього сказати, доки, як говорить Я. Грицак, на питання: «Чи ви вважаєте, що добробут вашого регіону є важливішим за добробут всієї України?» представники обох «полюсів» відповідали: «Ні». Коли питали: «Чи ви вважаєте, що ваш регіон повинен вийти зі складу України?» усі відповідали негативно.

Немає підстав робити велику проблему з приводу протилежних голосувань, скажімо, на президентських виборах, бо й в інших країнах міжрегіональні розбіжності (історики в США називають це явище секціоналізмом) є скоріше правилом, аніж винятком. Придивившись до політичної карти різних держав світу – США, Італії, Великобританії, Канади, – побачимо, що мало яка з них є гомогенною в політико-культурному аспекті. Регіони всередині держави мають суттєві відмінності в етнічному складі, політичних та ідеологічних орієнтаціях, мові, культурі і традиціях. Вони мають різну економічну спеціалізацію, відмінності у професійній і соціальній структурі, нерідко – в рівнях економічного розвитку і добробуті населення. Це викликає більші або менші тертя при розподілі ресурсів, виборі внутрішньополітичних пріоритетів і потребує врахування та узгодження регіональних інтересів при виробленні курсу державної політики. Україна в цьому відношенні – не виняток, а правило.

Отже, визнаючи поляризованість як стан українського регіоналізму, не варто перебільшувати його вплив на долю Української держави. По-перше, є проблеми, стосовно яких позиції українського громадянства дуже близькі або майже тотожні. Це насамперед стосується, як уже зазначалося, проблем економічного розвитку. По-друге, вивчення тенденцій на основі соціологічних досліджень і результатів виборчих кампаній показує помірно оптимістичну тенденцію до поширення української національної ідеї та ідентичності на більшу частину території держави і населення навіть найменш «українських» територій. По-третє, переважна більшість населення усіх регіонів України, «підтримує успадковані кордони»³⁰. І хоч національна єдність, навіть після помаранчевої революції, поки що є ілюзорною, визнання кордонів залишається незаперечним. Про це свідчать, окрім іншого, і старанні «відхрещування» тих, хто в Сєвєродонецьку намагав-

ся утворити ПіСУАР (на мою суб'єктивну думку, насамперед, щоб налякати революціонерів), від намірів поділити Україну. Перед виборами 2006 і після них Є.Кушнар'ов, один із натхненників ПіСУАРу, став виступати за дуже м'який федералізм, який межує з формою децентралізованої унітарної держави, яку відстоюють правоцентристські сили з «Нашої України» та близьких до них партій і блоків. Тому, на мій погляд, Україну хоч і треба досліджувати під кутом зору загроз її територіальній цілісності, але в жодному разі не можна розглядати як хоч якоюсь мірою належну до так званих «failed states» – невдалих держав (у розумінні нездатних контролювати свою територію та здійснювати в її межах функцію легітимного насильства)³¹. Поки що в ній спрацьовували і, сподіваюсь, завжди спрацьовуватимуть запобіжники і противаги сепаратизму, який означав би територіальний розвал країни.

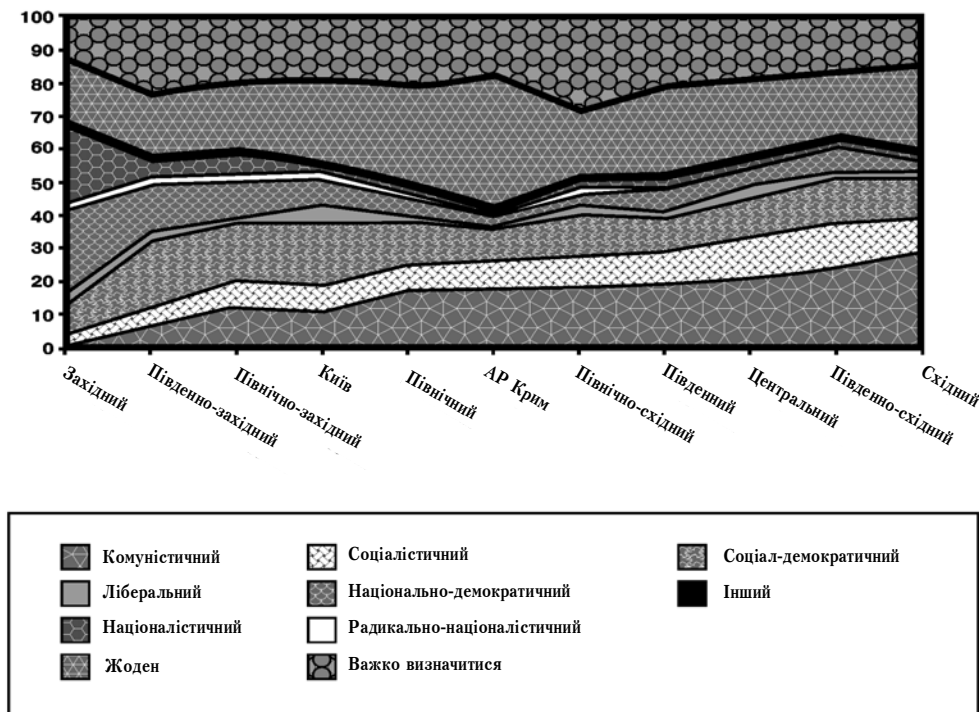
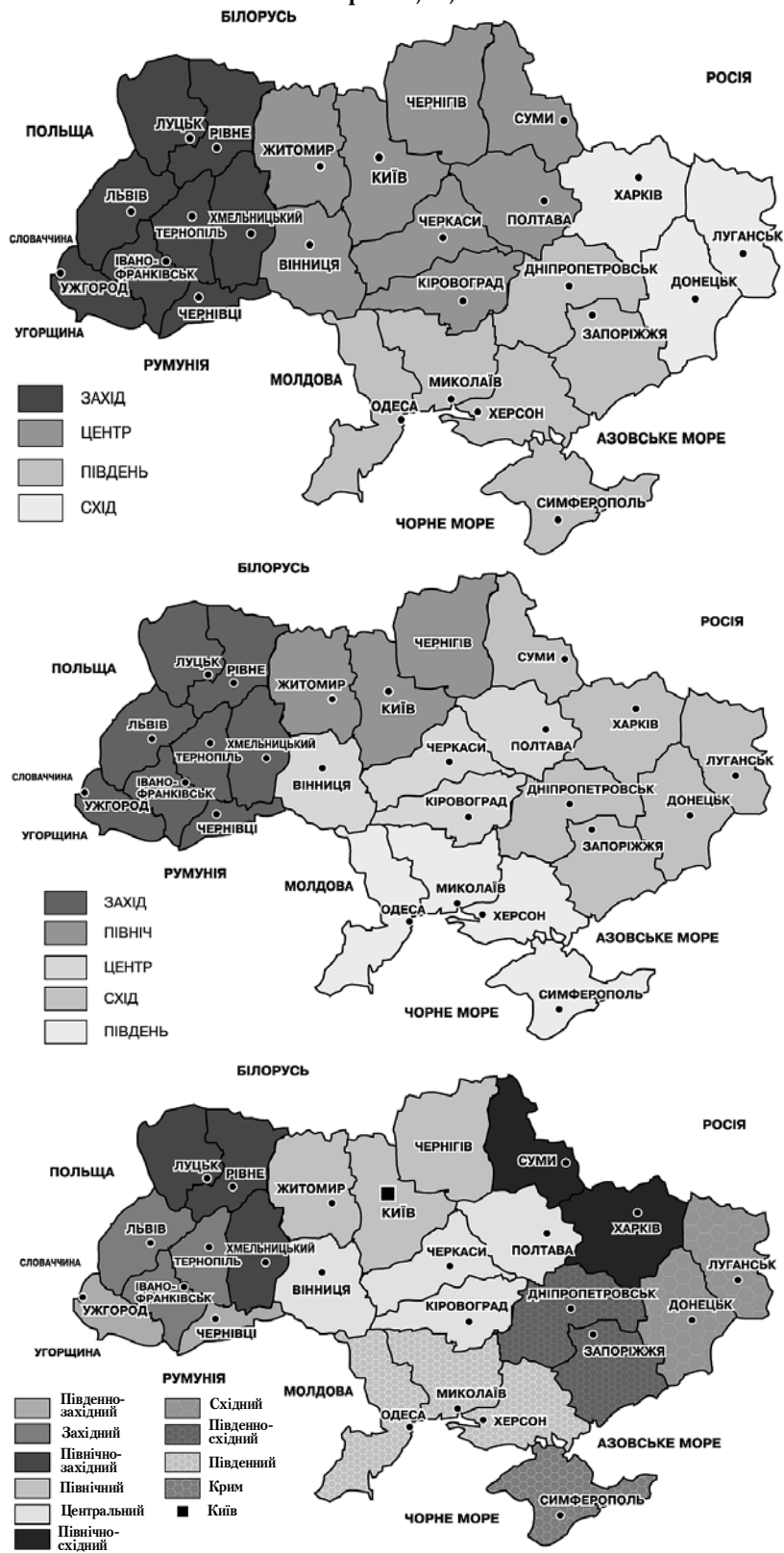

Рис. 1. Популярність ідеологічних напрямів за регіонами (опитування «Соціс», 2000)

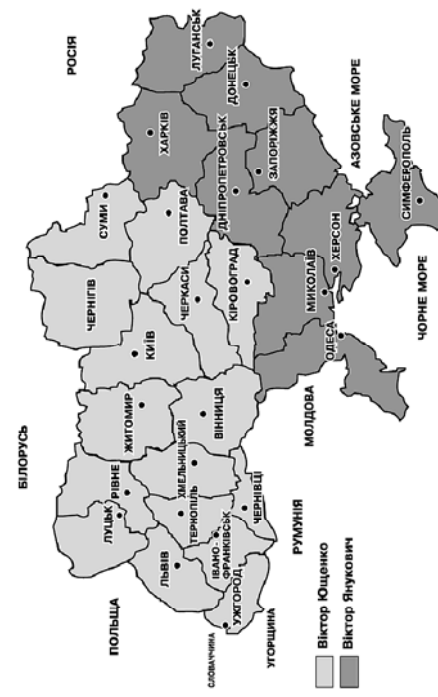
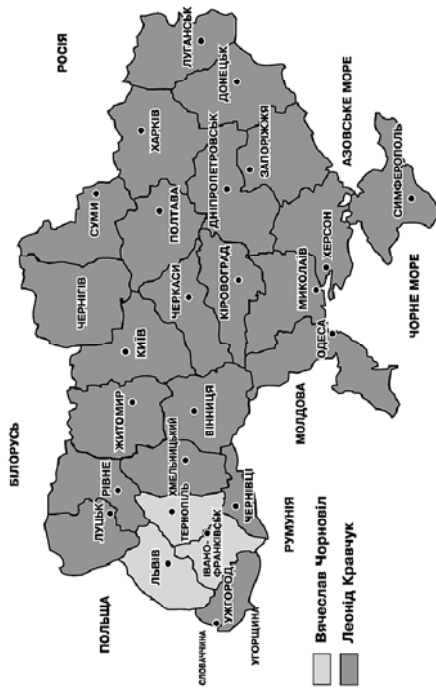
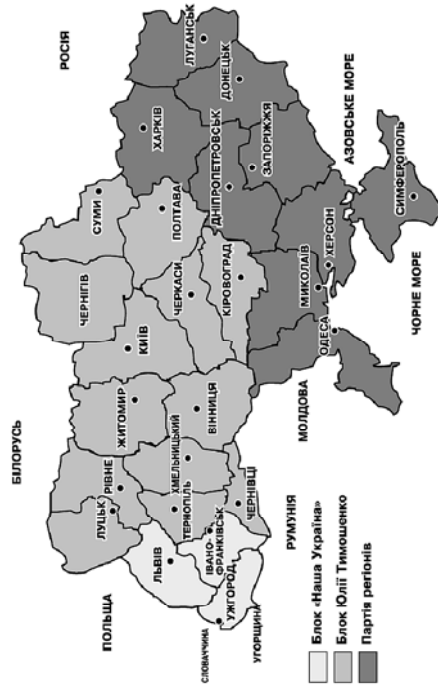
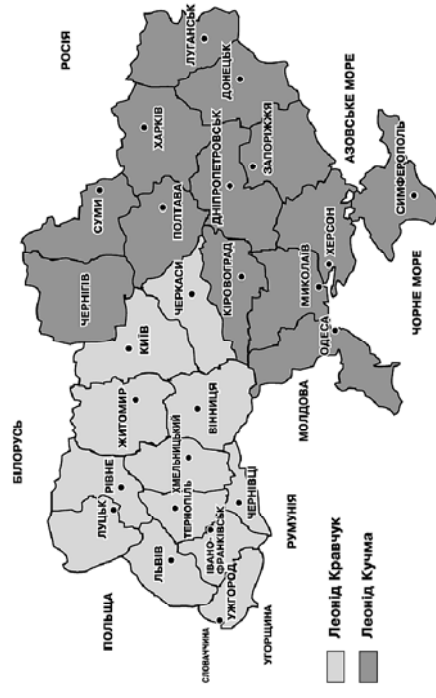

Карти 1, 2, 3

Карти 4, 5, 6, 7
 Регіональні відмінності в політичних симпатіях: переможі по областях на президентських виборах 1991 та 1994 та 2004 рр. та парламентських виборах 2006 р.

Суспільство обирає демократію

Карти 8, 9
Регіональні відмінності в політичних симпатіях:
переможці по областях на президентських виборах 1999
та парламентських виборах 2002 р.

Примітки

¹ Європейський досвід регіоналізму // Інтернет-ресурс «Діалог». 25 июня 2004 года – <http://dialogs.org.ua/ru/material/full/1/1324> Регіональна політика Європейського Союзу: історія і сучасність // Посібник «Європейська інтеграція: крок за кроком». – Київ: Фонд «Європа-XXI». – <http://old.europexxi.kiev.ua/ukrainian/program/zmi/book3/036.html>

² Грицак Ярослав. Чи варто штовхати під руку? // Поступ. – 2001. – 16–17 січня. – <http://postup.brama.com/010116/-9.9.2.html>

³ Рябчук Микола. Дві України: реальні межі, віртуальні війни. – К.: Критика, 336 с. Рябчук Микола. Дві України // Критика. – 2001. – Ч.10. – <http://krytyka.kiev.ua/articles/s4-10-2001.html>

⁴ Грабовський Сергій. Чи випустить «велика коаліція» усіх чортів на волю? // Українська правда, 03.04.2006. – <http://www.pravda.com.ua/news/2006/4/3/40559.htm>; Грабовський Сергій. Федеративний лохотрон // Українська правда, 07.12.2005. – <http://www.pravda.com.ua/news/2005/12/7/36429.htm>

⁵ Грицак Ярослав. Чи варто штовхати під руку? // Поступ. – 2001. – 16–17 січня. – <http://postup.brama.com/010116/-9.9.2.html>

⁶ Грицак Ярослав. Перетягування України // Форум. – «Критика». – 2001. – 4 липня. (23:30:04)

⁷ Погоріла Наталія. Регіональні поділи в Україні: кілька заперечень проти дихотомії «Схід-Захід» // Незалежний інтернет-ресурс «Діалог». Рубрика «Проект «Україна»». – 29.06.2004 – <http://dialogs.org.ua/ru/material/full/2/1332>

⁸ Таран Юрій. Внутрішня геополітика: апробація терміну // Інтернет-ресурс «Діалог». Рубрика «Проект «Україна»» 07.06.2004. – <http://dialogs.org.ua/ru/material/full/2/1197>

⁹ Failed States Index // Foreign Policy. – 2005. – July/August (The Fund for Peace and the Carnegie Endowment for International Peace). From chaos, order. Rebuilding failed states // The Economist. – March 3, 2005. – http://www.economist.com/world/africa/displayStory.cfm?story_id=3715904

¹⁰ Huntington S.P. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. – New York: Simon and Schuster (A touchstone book), 1997. – 367 p. P 138; 165.

¹¹ Там само. – С. 168.

¹² Погоріла Наталія. Регіональні поділи в Україні: кілька заперечень проти дихотомії «Схід-Захід» // Незалежний інтернет-ресурс «Діалог». Рубрика «Проект «Україна»». – 29.06.2004 – <http://dialogs.org.ua/ru/material/full/2/1332>

¹³ Колодій Антоніна. Радянська ідентичність та її носії в незалежній Україні // «Україна в сучасному світі. Соціальні, етнічні і культурні аспекти глобалізації та Україна». Конференція для українських випускників програм наукового стажування у США. – Ялта, 12–15 вересня 2002 р. – Київ: Стилос, – 2002. – С. 36–37.

¹⁴ Див.: Белецький М.И., Толтыго А.К. Национально-культурные и идеологические ориентации населения Украины. По данным социологических опросов // ПОЛИС. – 1998. – № 4. – С. 75

¹⁵ Рябчук Микола. Дві України // Критика. – 2001. – Ч.10. – <http://krytyka.kiev.ua/articles/s4-10-2001.html>

¹⁶ Hrytsak Yaroslav. «National Identities in Post-Soviet Ukraine: The Case of Lviv and Donetsk» // In: Cultures and Nations of Central and Eastern Europe: Essays in Honor of Roman Szporluk / Eds.: Zvi Gitelman, Lubomyr Hajda, John-Paul Himka, and Roman Solchanyk. – Harvard University Press for the Harvard Ukrainian Research Institute. – 2000. – P. 263–281. Грицак Ярослав. Перетягування України // Форум. – Часопис «Критика». – 2001. – 4 липня. Грицак Ярослав, Володимир Кіпень та інші. Чи можлива універсальна модель нації, або чого вчить приклад Донбасу / Розшифровка аудіозапису круглого столу, який відбувся 30 червня у межах VI Міжнародного конгресу українців (Донецьк, 28 червня – 01 липня 2005 р.) – http://www.human.donetsk.ua/dongi/-Roundtable_Donbass_nation_fulltext.pdf

¹⁷ Колодій Антоніна. Радянська ідентичність та її носії в незалежній Україні // «Україна в сучасному світі. Соціальні, етнічні і культурні аспекти глобалізації та Україна». Конференція для українських випускників програм наукового стажування

у США. – Ялта, 12–15 вересня 2002 р. – Київ: Стилос, 2002. – С. 45.

¹⁸ *Kuzio Taras*. «The National Factor in Ukraine's Quadruple Transition» // *Contemporary Politics*. – Vol. 6, No. 2 (June) 2000. – P. 147–149.

¹⁹ *Hrytsak Yaroslav*. «National Identities in Post-Soviet Ukraine: The Case of Lviv and Donetsk» // In: *Cultures and Nations of Central and Eastern Europe: Essays in Honor of Roman Szporluk* / Eds.: Zvi Gitelman, Lubomyr Hajda, John-Paul Himka, and Roman Solchanyk. – Harvard University Press for the Harvard Ukrainian Research Institute. – 2000. – P. 276.

²⁰ *Грицак Ярослав, Кіпень Володимир та інші*. Чи можлива універсальна модель нації, або чого вчить приклад Донбасу / Розшифровка аудіозапису круглого столу, який відбувся 30 червня у межах VI Міжнародного конгресу українців (Донецьк, 28 червня – 1 липня 2005 р.) – http://www.human.donetsk.ua/dongi/Roundtable_Donbass_nation_fulltext.pdf

²¹ *Гарань О.В.* Убити дракона. З історії Руху та нових партій України. – Київ: Либідь, 1993. – С. 63

²² *Возняк Тарас*. Будуючи Україну, Галичина і Донбас втрачають себе? Інтерв'ю. – Дзеркало тижня. – 2005. – 10 грудня. – <http://www.zn.kiev.ua/nn/show/576/52014/>

²³ *Huntington S.P.* The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. – New York: Simon and Schuster (A touchstone book), 1997. – P. 166.

²⁴ *Рябчук Микола*. «Ми ще й не пробували нормально жити разом» / Розмова з Миколою Рябчуком, критиком і публіцистом // Львівська газета, 2004. – 24 грудня.

²⁵ *Погоріла Наталія*. Регіональні поділи в Україні: кілька заперечень проти дихотомії «Схід-Захід» // Незалежний інтернет-ресурс «Діалог». Рубрика «Проект «Україна» . – 29.06.2004 – <http://dialogs.org.ua/ru/material/full/2/1332>

²⁶ *Almond Gabriel A. and Sidney Verba*. The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations / Ch. VI. The Sence of Civic Competence. – Newbury Park; London; New Dehli, 1989. – P. 136–185.

²⁷ *O'Loughlin John and James E. Bell*. The Political Geography of Civic Engage-

ment In Ukraine, 1994–1998. – Institute of Behavioral Science, University of Colorado.

²⁸ Особливості політичної «компетентності» тоталітарного зразка Ярослава Музиченко описала таким чином: «пролетарська» Донеччина – найбільш заполітизований регіон України, тут у лавах партій утричі більше людей, ніж у середньому по Україні. ...Тут багато що робиться вперше. 1996 року саме в Донецькій області вперше застосували адмінресурс у партійному будівництві. Тоді цілі трудові колективи «на поклик» тодішнього «губернатора» Донеччини і голови Ліберальної партії України Володимира Щербаня писали заяви про вступ до цієї партії (згодом так само дружно зростала створена у 2001 році Партія регіонів України, очолена Миколою Азаровим – за декілька місяців її членство зросло з кількох десятків до 450 тисяч, з яких три чверті були мешканцями Донеччини). 31 жовтня 1999 року на президентських виборах у Донеччині вперше задіяли систему кримінального викидання бюлетенів. Цим займалися організовані злочинні угруповання. Треба ж було будь-що підтримати кандидата Кучму, «який дозволив донецькій владно-економічній еліті підім'яти під себе всю економіку регіону», пише президент Центру соціальних перспектив Донбасу Сергій Гармаш. На парламентських виборах 2002 року блок «За Єдину Україну» набрав більшість голосів тільки на Донеччині...» // Див. *Ярослава Музиченко*. Важка шапка Донбасу. Чому донеччани охоче утримують кримінальний «дах» свого краю // Україна молода. – 2005. – 13 січня – <http://www.umoloda.kiev.ua/number/345/163/12465/>

²⁹ *Шаповаленко Марина*. Соціально-політичний розкол як чинник демократичного транзиту в Україні // Агора. – Випуск 2. – 2005. – С. 58–63.

³⁰ *Kuzio Taras*. «The National Factor in Ukraine's Quadruple Transition» // *Contemporary Politics*. – Vol. 6, No. 2 (June) 2000. – P. 141–164.

³¹ Чи загрожує Україні розпад? – Стенограма телепередачі «Свобода слова» на ICTV. – 2005. – 11 листопада. – <http://svobodaslova.ictv.ua/ukr/catalog/2005-11-11/31.html>